

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Emnet.....	s.1
Litteratur	s.2
Kildematerialet	s.5
Enkeltmandsborgenes voldstedstyper	s.7
Enkeltmandsborgenes datering	s.12
Enkeltmandsborge hvorfor?	s.22
Undersøgelsens geografiske afgrænsning	s.25
Ejerforholdenes fremtræden i kilderne	s.25
Enkeltmandsborgenes voldstedstyper og ejerforhold i de udvalgte områder	s.27
Adelens sociale lagdeling	s.53
Ejernes sociale position	s.56
Afrunding	s.75
Noter	s.78
Kilder og Litteratur.....	s.97
Bilag 1	s.101
Bilag 2	s.104

Emnet.

Spredt ud i det danske landskab ligger et ret stort antal voldsteder, mange kun bevaret som jordværker uden ruiner, nogle med minimale rester af stenhuse, andre igen næsten helt udslettede på grund af dyrkning.

Størstedelen af disse voldsteder er fra middelalderen, kun en lille procentdel er fra oldtiden.¹ En mindre del af de middelalderlige anlæg har tilhørt kongemagten og kirken, størstedelen har tilhørt adelen.² Det er disse adelige anlæg, enkeltmandsborge eller adelsborge, der er emnet for denne opgave.

De danske enkeltmandsborge er i ringe grad blevet behandlet som en samlet gruppe. Adels- og agrarhistorikerne har nok beskæftiget sig med borgenes ejere, men ikke som gruppe. Borgene er altid blevet behandlet sammen med andre adelige sædegårde. Kun arkæologisk har borgene tiltrukket sig interesse som gruppe, men heller ikke af arkæologerne er enkeltmandsborgene blevet behandlet som en selvstændig gruppe, sandsynligvis fordi deres voldsteder i fysisk struktur ikke adskiller sig fra de kongelige og kirkelige småborge.

Borgenes ejerforhold er ikke blevet undersøgt og sammenstillet, således at man kunne få et overblik over hvilke grupper eller slægter inden for adelen, der befæster sig.

Opgavens behandling af enkeltmandsborgene vil derfor komme til at bestå af to dele, en arkæologisk og en historisk.

Arkæologisk er problemet at definere, hvad en enkeltmandsborg i dansk middelalder er. Hvilke typer er der? Og hvorledes daterer de enkelte typer sig?

Det vil derfor være nødvendigt, i det mindste forsøgsvis, at skabe en typologi til brug for dateringen af det enkelte anlæg for at kunne fastslå hvilke herremænd, der befæster sig.

Den arkæologiske del vil også komme til at indeholde en diskussion af borgenes funktion. Er det en ren forsvarsfunktion? Eller er der andre funktioner, beboelse eller lignende?

Et spørgsmål, som er afledt af dateringen af borgene, er, hvorfor bliver borgene bygget netop i disse perioder? Spørgsmålet vil kun blive berørt perifert i et kapitel, idet et forsøg på at besvare spørgsmålet vil kræve en omfattende analyse af den politiske udvikling i de berørte tidsafsnit sat i relation til tiden før og efter, med særlig henblik på ejernes deltagelse i disse begivenheder. I dette kapitel vil der derfor mest blive lagt vægt på adelens økonomiske privilegier og udviklingen i disses indvirkning på herremandsstandens økonomiske muligheder for at bygge borgene.

Undersøgelsen af ejerne til enkeltmandsborgene vil ske i Bjerre herred, Vejle amt, Århus amt og Skanderborg amt. På Sjælland er Holbæk og Maribo amt undersøgt.

Undersøgelsesmetoden med områder er valgt ud fra den betragtning, at man ved at undersøge ejerforholdene i nogle geografisk afgrænsede områder får et billede, dels af hvem der ejer borgene i områderne og dels et billede af, hvor stor en del af borgene, der kan sættes ejere på.

Denne undersøgelsesform vil også have betydning for vurderingen af ejernes sociale status. Hvis undersøgelsen udelukkende undersøgte de borge i hele kongeriget, hvorpå der var bedst kildemateriale, ville undersøgelsen automatisk give et falsk billede.

Etableringen af ejerforhold for den enkelte borg er første led i ejerundersøgelsen. Andet led er en vurdering af de fundne ejeres sociale position med henblik på en vurdering af hvilke lag inden for adelen, der opfører disse borge.

Etableringen af ejerforholdene på de enkelte borge vil forme sig som en gennemgang af ejerne fra første ejer kan findes og frem til ca. 1500, medens vurderingen af ejernes sociale status kun vil blive gennemført for den enkelte borgs relevante periode, vurderet efter typen.

Litteratur.

Forskningsoversigten for det arkæologiske materiale vil tage sit udgangspunkt i udgivelsen af første bind af Nationalmuseets værk "Danske voldsteder fra Oldtid og Middelalder."

For borgforskningen før dette tidsrum skal blot henvises til Vilh. Lorenzens artikel "Vore middelalderlige Voldsteder" fra 1949¹ og Vilh. la Cours artikel "Om studiet af vore danske voldsteder" fra 1962.²

Disse to artikler giver, når de læses samlet et ganske godt billede af forskningen indtil voldstedsværkets udsendelse.

Litteraturgennemgangen til det adelshistoriske afsnit vil tage sit udgangspunkt i Aksel E. Christensens bog "Kongemagt og Aristokrati", idet denne bog er den første, der eksplicit mener, at der er en social lagdeling inden for adelen.

I 1950'erne begyndte Nationalmuseet at arbejde med et voldstedsværk. Det var med Vilh. la Cour som ledende kraft og H. Stiesdal som hjælper. Første bd. fra 1957 indeholdt Thisted amt, og i 1963 kom andet og foreløbig sidste bind, som indeholdt Hjørring amt. Voldstedsværket fremtræder som et katalog, idet de enkelte anlæg er behandlet i monografier. Kun indledningen til de enkelte amter frem-

træder som en samlet behandling af materialet, men kun i det enkelte amt. Kataloget for det enkelte amt omhandler kun de eksisterende anlæg. De som er helt udslettede ved dyrkning eller endnu er bebygget-således at de er stærkt forandrede-behandles ikke i kataloget, men er dog nævnt i indledningen.³ Dette bevirker, at selv om ejerne til borgene er gennemgået for hvert af anlæggene, kommer ejerne til de ikke behandlede, udslettede anlæg ikke med.

I 1962 udsendte Vilh. la Cour bogen "Næsholm", som er en publicering af den udgravning, han foretog af voldstedet Næsholm i Holbæk amt. Udgravningen var dog allerede foretaget i perioden 1934-57.⁴

Voldstedsværkets standsning stoppede dog ikke borgforskningen. Enkelte borge blev undersøgt, men samlede oversigter lod vente på sig til 1972, hvor Vilh. la Cours "Danske borganlæg til midten af det trettende århundrede." kom. Heri skildrer han borgudviklingen i Danmark og beskriver de forskellige typer, der fremkommer indtil 1250. Det er også heri hans Warth-teori kom til fuld udfoldelse. Han havde allerede fremsat den i artiklen "Om studiet af vore danske voldsteder" fra 1962. I 1972 forsøgte han yderligere at bestemme wartherne som en type. Teorien, at nogle af de små borganlæg i virkeligheden var vagttårne, var dog ikke ny. Allerede Chr. Aksel Jensen havde lanceret den i 1919 og mente, som senere la Cour, at det var vagttårne på de kyster, som Venderne hærgede.⁵

To år før la Cours bog kom H. Stiesdals artikel "Voldsted" i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. Artiklens størrelse til trods er det en gennemgang af jordværkstyperne for de mindre, såvel officielle som private borge, hvori der både bliver taget stilling til problemerne omkring typer som datering. Heri bliver en mere enkelt typeinddeling lanceret sml. med den meget findelte typeinddeling fra voldstedsværket. Småborgenes placering i landskabet tages også op, og det pointeres, at placeringen mere synes at være økonomisk end militært bestemt.

Hans Stiesdals forelæsning ved symposiet holdt ved 500 året for Københavns universitets grundlæggelse⁶ er en udvidelse af ovennævnte artikels indhold, men bringer ud over nogle dateringer på småborge ingen nye synspunkter.

Rikke Olsen har i de seneste år også beskæftiget sig med borge, og i 1980 skrev hun en kronik i Skalk "Borgen bygges". Denne artikel sætter focus på problemet, hvorfor borgene bygges. Rikke Olsen kommer til den konklusion, at det er den politiske uro, der forårsager borgbyggeriet både i 1100'årene, hvor det er kongemagten og rigets allermægtigste, der bygger borge; men også i det urolige hundredår 1241-1340, hvor det er rigets stormænd, der bygger borge.⁷ Allerede

to år før havde Rikke Olsen holdt et foredrag på Chateau Gaillard mødet i Basel, hvor hun kobler borgbyggeriets udvikling i Danmark sammen med den politiske udvikling.⁸

Af udenlandsk materiale kan kun lidt bruges i forbindelse med de danske enkeltmandsborge. Nævnes skal dog "Medieval Moated Sites", som mest beskæftiger sig med de engelske småborge og deres problemer, men da de i mange henseender har haft samme funktioner som de danske, tages bogen med. Mest inspiration har afsnittet skrevet af Le Patourel & Roberts "The significance of moated sites" givet.⁹ Herman Hinzes bog Motte und Donjon Furgeschichte der Mittelalterlichen Adelsburg¹⁰ beskæftiger sig mest med det centraleuropæiske samt britiske materiale, men kommer også perifert ind på det danske materiale.

Litteraturen til den anden del af undersøgelsen tager sit udgangspunkt i Aksel E. Christensens bog fra 1945 "Kongemagt og Aristokrati", hvis hovedproblemstilling er, at der gennem hele middelalderen har foregået en magtkamp mellem tilhængerne og modstanderne af en stærk kongemagt. Det er også heri, han kom med sin dengang noget kætterske tankegang, at Danmark i perioden 1241-1340 havde været på vej mod at blive en feudalstat.¹¹

A. E. Christensen betoner også, at delingen af herremandsstanden kun er et socialt skel, og at skellet mellem riddere og væbnere ikke er retslig.¹² Når denne bog er taget som udgangspunkt, er det, fordi det her helt klart fremstilles, at skellet mellem høj- og lavadel er et socialt skel, der ikke indebærer, at der er forskellige rettigheder i de to grupper. Herremandsstanden udgjorde i Danmark en helhed. Arup var ganske vist i sin Danmarkshistorie inde på en deling, hvor han udskiller den laveste del af lavadelen og kalder dem landsbyvæbnere - en slags mindreprivilegerede herremænd eller måske snarere en slags privilegerede storbønder.¹³ A. E. Christensen bliver således den første, der fastslår, at nok udgør adelen en privilegiemæssig enhed, men den er socialt lagdelt.

Erik Ulsig er den næste, der helt klart tager stilling til spørgsmålet om høj- og lavadel. Det er ikke hovedspørgsmålet i Ulsigs disputats, men på grund af problemstillingen har han måttet tage stilling. Hans disputats er derfor af stor værdi, når man ønsker at placere en person socialt, idet det i høj grad allerede er gjort - specielt fra Sjælland. Bogens vurderinger af personernes status ligger således til grund for vurderingerne af ejernes sociale status i det omfang, de er omtalt i den.

Den sidste adelsforsker, der her skal omtales, er Troels Dahlerup,

der i flere artikler har beskæftiget sig med at udskille den laveste del af adelen. Specielt kommer denne synsvinkel til udtryk i artiklen "Lavadelens krise i dansk senmiddelalder"; men også i rapporten til historikermødet i 1970 kommer Dahlerup ind på adelens sociale lagdeling.

Han laver heri en meget findelt udsondring af de enkelte lag i adelen og bestemmer efter hvilke kriterier, den enkelte person skal placeres inden for hvilket lag.

Kildematerialet.

Den væsentligste kildegruppe til enkeltmandsborgenes eksistens og datering er voldstederne efter dem. Denne kildegruppe er ledt op gennem Trap Danmarks 5. udg., idet her ikke blot er registreret alle endnu erkendelige voldsteder, men også de voldsteder, der ikke længere kan erkendes, men om hvilke man har kendskab.

Nationalmuseets topografisk antikvariske arkiv er også blevet gennemgået, men kun for de sogne, hvori Trap registrerer en borg. Traps registrering er foretaget af museumsinspektør Hans Stiesdal. En yderligere gennemgang af topografisk arkiv er derfor skønnet overflødig, da den kun ville give et resultat, hvis der er registreret nye voldsteder efter afslutningen af Trap.

Til afsnittene om enkeltmandsborgenes voldsteders typer og deres datering er der også blevet brugt publicerede ikke skriftlige kilder.

Disse kan være publiceret i fagtidsskrifter; men ofte er de publiceret i lokalhistoriske årbøger og kan være svære at lokalisere. En del artikler er dog nævnt i Trap under de enkelte voldsteder som litteraturhenvisninger. For den del af kildematerialet til disse afsnit, der ligger uden for de undersøgte områder, er der dog blevet benyttet en seddelregistratur, som er opbygget på Nationalmuseets II afdelings bibliotek, hvori alle artikler med arkæologisk indhold bliver registreret og systematiseret efter indhold. Herigennem er fundet et stort antal artikler om småudgravninger af voldsteder foretaget af amatørarkæologer.

Selv om voldsteder er kilder, er de dog ikke selvdaterende. De må som alle andre materielle levn dateres ad arkæologisk vej.

Til en sådan datering er der flere metoder. Dels er der den almindelige arkæologiske metode med datering ud fra oldsager, dels er der de naturvidenskabelige dateringsmetoder, som består af flere af hinanden uafhængige metoder. Det drejer sig om pollenanalyse, kulstof-14 datering og dendrokronologisk datering. Men kun den sidstnævnte synes at være brugbar i sammenhæng med datering af voldsteder fra enkeltmandsborge.

De to andre metoder, pollenanalyse og C-14 metoden, har for stor dateringsmargen, og pollenanalysen har desuden mange fejlkilder.¹

Den dendrokronologiske dateringsmetode bygger på træ og her specifikt på egetræ. Metodens grundteori er, at der findes tilvækstregulerende faktorer, som påvirker en træarts vækst inden for et større område, og at disse faktorer dominerer over individuelle og lokale vækstforhold, således at der fremkommer karakteristiske udsving i tilvæksten år for år. Man måler bredden af den enkelte årring, og det mønster man her får frem, kan man sammenligne med de grundkurver, som er skabt ved at gå baglæns i tid fra træ af kendt alder.² Metoden giver dog ikke en eksakt datering; men snarere en datering terminus post quem, da det er træets fældningstidspunkt, man daterer. Tømmeret kan have været lagret inden brug, hvilket der for egetræ dog er en lille sandsynlighed for, da det bliver hårdt ved lagring og derfor svært bearbejdelig. En anden fejlkilde, der vil gøre anlægget ældre, er muligheden for genanvendt tømmer; men denne fejlkilde kan dog minimeres ved omhyggelig udgravning.³

Den almindelige arkæologiske dateringsmetode er at datere ud fra oldsager. Det er dog ikke alle oldsager, der er lige egnede til denne dateringsmetode. Det er især mønter og keramik, der her er brugbare. Mønterne er mest egnede, idet disse i høj grad kan henføres til regenter, hvilket betyder, at de kan dateres inden for en rimelig tidsramme, eller de er selvdaterende ved at være præget med årstal.⁴ Men en møntdateret struktur vil også være dateret terminus post quem, med møntens tidligste datering som ældste datering.

Møntdatering giver også andre muligheder. Et totaludgravet anlægs mønter udgør således et ophobningsfund.⁵ Denne type møntfund giver mulighed for at skønne over, hvilken periode anlægget har været i brug. Her er derfor bestemmelse af både begyndelsesmønten og slutmønten vigtig. Denne metode⁶ har dog visse faldgruber, idet mangel på mønter kan have andre årsager end netop mangel på menneskelig aktivitet på stedet. Det kan skyldes manglende udmøntning eller manglende møntcirkulation, men også møntens cirkulationstid må tages i betragtning. En sådan funktionsvurdering på grundlag af mønter bliver således en smule usikker.

Dateringer ved hjælp af keramik bliver også en rammedatering. Kun for enkelte kartyper og særlige karakteristika kan der gives mere præcise dateringer end inden for 200 år.⁸ Men ved fund af forskellige keramiktyper kan en skarpere datering opnås ved kombination.

Som kildemateriale til borgenes ejerforhold er det middelalderlige brevmateriale benyttet. Her er det adkomstbrevene, der er den

vigtigste gruppe, idet ejerforholdene heri fremtræder helt klart. Også andre typer af skriftlige dokumenter kan give oplysninger om ejerne til borgene. Det er her alle breve, hvor der er medbeseglere; idet herremændene ofte blev identificerede med den gård, som de boede i. Denne metodes brugbarhed vil ikke blive nærmere omtalt her, idet den vil blive diskuteret i kap. 8.

Disse kilder er alle publiceret. Kilderne frem til 1375 er publiceret i Diplomatarium Danicum⁹, og for perioden herefter er den vigtigste kildesamling Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis 1. og 2. rk.¹⁰, hvori alle kilder er opstillet kronologisk, og de der ikke er publiceret andetsteds er aftrykt i udtog, som dog altid nævner udsteder og den tilskrevne samt medbeseglere. Via denne kildesamling er det således muligt at finde samtlige danske middelalderlige breve blot udstedelsesdatoen kendes.

Da kilderne til ejerforholdene er ledt op gennem Danmarks stednavne¹¹, har dette forhold været af stor betydning, idet kilderne her oftest kun nævnes med en dato.

Denne måde at samle kilderne til ejerforholdet på er valgt ud fra den betragtning, at så kunne alle kilder på en lokalitet findes. En eftersøgning af kilderne via registrene til kendte kildeudgaver ville således kun give de kilder, der var publiceret i disse, medens den valgte metode giver størst mulig sikkerhed for, at alle kilder til borgenes historie er kommet med, idet Danmarks Stednavne opregner alle kilder til en given lokalitet indtil 1513¹².

Danmarks Stednavne er ikke udgivet for hele landet, og ejer-skabsundersøgelsen for Holbæk amt har ikke kunnet gennemføres på denne måde. Her er ejerne ledt op gennem registrene for Diplomatarium Danicum, Rep. I og II samt ÆDA I-V og Eline Gøyes Jordebog og Adelenes Brevkister. Desuden har jeg for Holbæk amt benyttet mig af seddelarkivet på Institut for Navneforskning til at komplettere det gennem registre indsamlede materiale.

Enkeltmandsborgenes voldstedstyper.

De forfattere i forrige århundrede, som skrev om voldstederne, inddelte dem ikke i typer. Den første, der prøvede at se, om materialet kunne inddeles i typer, var Sophus Müller.¹ Dette skyldes nok først og fremmest, at Sophus Müller var den første fagarkæolog, der beskrev voldstederne. Han skelner mellem høj- og vandborge, dog uden at bruge disse ord. En mere tydelig typeinddeling er hans inddeling af voldstederne i runde voldbanker, der er koniske med affladet top og i regelmæssige firkantede anlæg, en inddeling som bruges til at adskille grupperne i tid.²

Den næste var Vilh.Lorenzen i 1914.³ Han bragte flere typer på bane, men uden at han lavede nogen egentlig typeinddeling af det materiale, som han gennemgår i artiklen. Heller ikke Chr. Aksel Jensen kom i 1919 i sin artikel "Voldsteder, Herregårde og Slotte" ind på en nærmere omtale af voldstedernes type.⁴

Vilh.Lorenzen skrev i 1949 om den manglende typologiske indordning af voldstederne.⁵ Igen i 1953, hvor han skrev artiklen "Middelalderens byggeskik og boligforhold i Danmark"⁶, beklagede han sig over, at man endnu ikke havde lavet en typologi over voldstederne og en indordning af disse typer i en indbyrdes kronologi. Selv inddeler han voldstederne i høj- og vandborge og mener, at disse er adskilt i tid.

Det er først med udsendelsen af Nationalmuseets Voldstedsværk første bd. i 1957, at man tog fat på at skabe en egentlig typologi.⁷

I indledningen til bd. I i Nationalmuseets Voldstedsværk⁸, skabte man 3 hovedtyper på baggrund af materialet fra Thisted amt. Man inddeler her de middelalderlige voldsteder i motteanlæg, dobbeltvoldsteder og senmiddelalderlige herregårdspladser.

I Voldstedsværkets II bd. findelte man endnu engang voldstederne på baggrund af Hjørring amts voldsteder. Dobbeltvoldstederne, som i Thisted amt både havde indeholdt anlæg med en dublering af motten og castrum-curia typen⁹, bliver ikke nævnt. I bd. II optræder nu en castrum-curia type alene.¹⁰ Motteanlæggene havde også skiftet navn til "det enkelte motteanlæg"¹¹, en formulering der antyder, at der må være et dobbelt motteanlæg, men uden at det nævnes i teksten.

Denne usikkerhed i typeinddelingen viser, at en detaljeret typeinddeling baseret på voldstedernes fysiske struktur næppe er mulig. Nyfundne detaljer vil i en sådan typeinddeling føre til etableringen af en ny type. Dette er specielt uheldigt, da enkeltmandsborgenes udformning i detaljen må være afhængig af to forhold.

1: Det terræn hvorpå de bliver anlagt.

2: Bygherrens økonomiske formåen og behov.

Da Hans Stiesdal i 1976 skrev artiklen "Voldsted" i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, nøjedes han da også med to hovedtyper: castrum-curia og den senmiddelalderlige herregårdsplads.¹²

Castrum-curia typen beskriver han således: "...en snæver borgbanke (i sjældne tilfælde to næsten ens banker), kvadratisk el. rund, ganske lav el. høvede sig til o. 10 meters højde, ved foden helt el. delvis omgivet af en voldgrav og undertiden af en ydre vold. Det omgivende voldgravssystem kan være dubleret. På bankens topflade har kun stået en enkelt, centralt placeret, af sten el. tømmer opført bygning el. tårn..."
"...Sædvanligvis er der til den snævre borgbanke, som alene tjente

forsvarsmæssige formål, knyttet en mere rummelig, svagere befæstet del med plads til beboelse og økonomibygninger.." ¹³

Den her beskrevne type dækker således alle de typer, som man havde opstillet i Danske Voldsteder bd. I og II, undtagen densen middelalderlige herregårdsplads.

Castrum-curia kan bedst sammenlignes med den type, som i det engelske område går under betegnelsen "motte and bailey". Når Stiesdal ikke bruger denne benævnelse på borgtypen, skyldes det, at han mener, at betegnelsen kun bliver en grov rubricering af anlæggene, og at termen kommer til at dække for mange undertyper over for stor en årrække. For at skille det danske materiale ud fra det europæiske, som det også adskiller sig fra i tid, har han altså valgt at bruge de latinske ord. ¹⁴

Defineringen af typen er dog meget bred, hvilket betyder, at den faktisk bliver en samlebetegnelse mere end en type. Voldstederne inden for typen vil have en meget forskellig fysisk fremtræden og kun en ting tilfælles, at de består af en borgbanke adskilt fra ladegården.

Den store spredning i det materiale, som en sådan samlebetegnelse skal dække over, kan bedst illustreres ved at tage et anlæg fra hver ende af skalen.

Ved Lindebjerggård, Ølgod sogn Ribe amt, ligger en lille banke ca. 150 m fra gården. Banken er placeret i en mose, og en gravning i 1980 godtgjorde, at det var en kunstig opkastet banke, hvis fundering i mosen var udlagte grene. Oven på disse grene var der et lag ler. Højen har dog aldrig været særlig høj, og der er heller ikke fundet sikre beviser for bebyggelse. Det kan dog ikke udelukkes, at der har stået en bygning, hvis spor blot er blevet slettet af senere tiders overpløjning. Her er således mere tale om en kunstig ø i mosen end en borgbanke. Den kunstige bankes beliggenhed kun 150 m fra Lindebjerggård må dog indikere, at banken tilhører denne, og det mest nærliggende er da også, at anlægget er skabt som en art beskyttelse. ¹⁵ Hvor megen beskyttelse denne banke har kunnet give er nok ret diskutabelt, men placeringen i mosen har dog gjort, at eventuelle angribere har været nødsaget til at benytte den snævre adgang til banken, som findes i det sydvestlige hjørne, strækkende sig i retning mod den nuværende gård. ¹⁶ Det her beskrevne anlæg er altså af en såre beskeden størrelse, men falder dog ind under betegnelsen castrum-curia, idet her er både et egentligt befæstet sted, selv om befæstningen kun består i en kunstig ø i en mose, og en gård.

I den anden ende kan anbringes et anlæg som Skarsholm i Bjergsted sogn i Holbæk amt. ¹⁷ Voldstedet udgøres af to banker. På den, der skal

være borgbanken, står ruinerne af et stenhus på 78m². Den anden banke har også haft huse dog af en mindre størrelse-formodentlig økonomi-huse til beboelsen på borgbanken.¹⁸

For denne opgaves synsvinkel vil det være nyttigt at få den store og tildels uhomogene gruppe splittet op i typer for at se, om der er forskel på ejernes sociale status på store og små borge. Her skal der dog kun være en opdeling i to typer. Denne opdeling er foretaget efter borgbankens anvendelse.

1. Voldsteder hvor borgbanken ikke har tegn på, at der har været permanent beboelse.

2. Voldsteder med permanent beboelse på borgbanken.

Den første type kunne yderligere underinddeles efter størrelse, men det vil ikke blive forsøgt, da det ikke tjener noget formål i relation til opgaven.

Karakteristisk for type 1 er, at der er et tårn på borgbanken. Tårnet kan enten være af træ el. sten. Det er kun i et fåtal af voldstederne, der har været et tårn af teglsten. Der er kun 3 castrum-curia anlæg i de undersøgte områder, der kan opvise et teglstenstårn.¹⁹ Kun få anlæg er blevet udgravet, uden at der på disses borgbanke har været ruiner; men i nogle få tilfælde er det sket, og her er der fundet rester af trætårne, bl.a. Kærsgård.

Det lave antal teglstenstårne svarer ganske til, hvad Thisted og Hjørring amter kan opvise. Efter Voldstedsværkets gennemgang kan der kun findes et teglstenstårn på adelige voldsteder.²⁰

Antallet af teglstenstårne er muligvis en smule større, idet det kun er få steder, der er foretaget egentlige gravninger i borgbanke. Men en undersøgelse af samtlige voldsteder vil dog næppe ændre det hovedindtryk, man allerede har af, at teglstenstærnene er relative sjældne. Det kan begrundes med, at byggetraditionen i middelalderen i høj grad har været en træbygningstradition. Byggeri af sten må mest have været forbeholdt de få store verdslige stormænd. Det er disse stormænd, der har været i stand til el. har ønsket at bekoste en fast bygning på deres jord. Trætårnet har nok været den hyppigste bygning, der har stået på de danske borgbanke.

Type 2 er heller ikke særlig talstærk. Kun 3 castrum-curia anlæg inden for det undersøgte område opviser huse så store, at de har været permanent beboet. Det drejer sig om Skarsholm og Kelstrup i Holbæk amt, samt Staksevold i Vejle amt. Der har også været permanent beboelse på Næsholm. Men her kan man knapt tale om en rigtig castrum-curia type.²¹ Ingen af disse enkeltmandsborge har haft et tårn på banken el. andetsteds. Næsholm er dog igen undtagelsen, idet der både er beboelse og tårn på selve borgbanken.

Det er allerede nævnt, at stenhuset på Skarsholm er stort, hele 78m^2 . Husets murtykkelse $1,5\text{m}$ er kun ca. det halve af tykkelsen på murene i Næsholms tårn²². Der er således meget lidt, der tyder på, at huset udelukkende el. først og fremmest har skullet tjene fortifikatoriske formål. Yderligere kan det tilføjes, at i skriftet efter Erik Barnumsen i 1369, siges det, at hans enke Gertrud fik brugsret til den øvre stue i stenhuset, så længe hun ønskede det.²³ Huset på Skarsholm har da også samme størrelse som ubefæstede beboelseshuse på storgårde i ca. samme periode.²⁴ Alt tyder på derfor på, at stenhuset mere skal opfattes som et af grave og vold omgivet hus end et tårn i gængs forstand. Men at opfatte det som en donjon er givetvis at gå for vidt.

Husene på Staksevold og Kelstrup har haft en lidt mindre dimension end huset på Skarsholm.

Huset på Staksevold har et indvendigt grundareal på 50m^2 med fundamenter på $1,5\text{m}$'s tykkelse. Denne tykkelse på fundamentet kunne tyde på, at det, som på Skarsholm, har været et stenhus, men sikre beviser herfor er der ikke. Huset har haft en indgang til kælderen i det sydvestre hjørne af fundamentet,²⁵ hvilket i hvert fald udelukker, at der i dette tilfælde skulle være tale om et hus udelukkende til forsvarsbrug, idet denne åbning da næppe ville være der.

Huset på Kelstrup har haft et grundareal på 67m^2 .²⁶ Det ligger altså i størrelse mellem Skarsholm og Staksevold.

Men også uden for de undersøgte områder kan der findes borge, hvor der har været beboelse på borgbanken, her skal blot nævnes Smerup. Dette hus ligger på voldstedet, og dateringen er omkring 1300.²⁷ Smeruphuset er af samme type som det nordlige hus på Næsholm.²⁸

Men i Smerup er dette stue-herberg-hus af en anseelig størrelse, nemlig 280m^2 ,²⁹ medens huset på Næsholm har et areal på ca. 157m^2 .³⁰ Der er således i begge tilfælde tale om huse, hvis brug kun kan opfattes som beboelseshuse.

Der er dog næppe tvivl om, at de andre huse, der har været på tale, er beboelseshuse. Deres grundareal adskiller sig væsentligt fra tårnenes. Hvis man sammenligner med Bjørnkørs store tårn, hvis grundareal er ca. 30m^2 ,³¹ hvilket er meget stort af et tårn at være, vil man se, at der er en væsentlig forskel. Bjørnkørs tårn er måske endda atypisk. Fundene i kælderenes brønd kunne i hvert fald tyde på, at tårnet har haft andre end netop fortifikatoriske funktioner.³²

Andre tårne er betydeligt mindre i grundareal. Næsholm og Rugtved har tårne, der klart ikke er til beboelse. Det indvendige grundareal på Næsholm er kun på $11,5\text{m}^2$ og Rugtved 20m^2 .³³

Der må derfor søges andre steder efter beboelsen. Næsholms beboelseshus er netop blevet omtalt, selv om det ikke er det eneste

på borgbanken.³⁴ Beboelseshusene på de anlæg, hvor der enten er et tårn af tegl el. træ, skal findes på den tilstødende ladegårdsbanke.

Castrum-curia typen har en jævngammel type, de jyske træborge.³ Her er både beboelsen og borg i et. I de undersøgte områder er der to eksempler på denne type, Borringholm i Skanderborg amt og Sandgravvold i Århus amt.³⁶ Foruden disse findes der i Nørrejylland to mere, som er udgravede. Det er borgen i Nørre Kongerslev kær³⁷ og Halkær,³⁸ der også er en træborg.³⁹

Denne type er karakteriseret ved, at bygningerne er opført helt af træ og er placeret ude i moser el. kær områder. Deres forsvar var altså primært de svære adgangsforhold, her er hverken vold el. grav.

Den sidste gruppe, der her skal omtales, er herregårdspladserne. Denne betegnelse er en samlebetegnelse,⁴⁰ idet den dækker over en række anlæg, der kun har to ting tilfælles. De er ret rummelige og har både bebyggelse og avlsbygninger på banken.⁴¹ Typen har ingen klar definition, men dens karakteristika er ud over bankens rummelighed, at den er en lav ofte kvadratisk banke, men rektangulære og mere afrundede former findes også. Deres form fører tanken hen på de store renæssancevoldsteder. Det fortifikatoriske element indskrænker sig ofte til en enkelt voldgrav. Anlæggene har derfor mere præg af en indgravet gård end en egentlig borg.⁴²

Herregårdspladsernes store lighed med renæssanceanlæggene gør dem svære at adskille alene ud fra typen. Men de historiske omstændigheder omkring gårdenes ejerforhold gør, at man i de fleste tilfælde alligevel kan afgøre, om anlægget er middelalderlig el. ikke.

Enkeltmandsborgenes datering.

Man var tidligt i det 19. årh. begyndt at interessere sig for borgene i Danmark. Enkeltmandsborgene havde man også fået øje på. Men det var først sidst i århundredet, der kom et forsøg på at argumentere for en datering af disse anlæg. Det var Sophus Müller, der i sin bog "Vor Oldtid Danmarks forhistoriske Arkæologi" fra 1897. gav et bud på dateringen.

Sophus Müller daterede disse anlæg til slutningen af vikingetiden. De runde og koniske banker ville han dog datere til 9.-10. årh., medens de mere firkantede anlæg sættes til 11. årh.¹ Denne datering er bygget på sammenligning med udenlandsk materiale.²

Sophus Müllers datering kom på mange måder til at danne forbillede for dem, der senere beskæftigede sig med voldstederne. Vilh. Lorenzen bibeholdt i 1914 den tidlige datering af de runde voldsteder, men daterede de firkantede anlæg til efter 1400.³ Chr. Aksel

Jensen, der skrev afsnittet "Voldsted, Herregård og Slotte" i "Danmark Land og Folk",⁴ beholdt den meget tidlige datering;⁵ men han gør opmærksom på, at borgtypens brugstid har været meget lang, og at man endnu i 14. årh. har haft nogle af disse borge i brug.

Da Nationalmuseet i 1957 udsendte sit første bd. af sit store Voldstedsværk, som var planlagt til at omfatte hele landet, kom man imidlertid med en helt ny datering. Forfatterne til Voldstedsværket⁶ skelner i datering mellem kongelige- og herremandsanlæg, således at man stadig fastholdt, at kongelige anlæg daterede sig meget tidligt, men nu med en datering næppe før 1100, medens herremændenes borge nu dateres til sidste halvdel af 13. årh. og første halvdel af 14. årh..⁷

Denne datering begrundes man ikke med arkæologiske observationer, men bruger udelukkende en historisk argumentation. Den forholdsvis sene datering skyldes derfor nok en påvirkning fra Aksel E. Christensens bog "Kongemagt og Aristokrati", som var udkommet første gang 10 år tidligere. Heri skriver A. E. Christensen under gennemgangen af perioden 1241-1340, at det er fra denne periode, at den overvejende del af landets små voldsteder stammer.⁸ Også fra Vilh. la Cours egne udgravninger på Næsholm må der være kommet en vis påvirkning. Her er det især møntmaterialet, der peger på en datering efter 1241.⁹ Men også andre udgravninger bl. a. H. Stiesdals gravning på Kærsgård peger mod en datering efter 1300.¹⁰ Der har derfor været god grund til, at man i Voldstedsværket daterer anlæggene inden for tidsrummet 1250-1350.

Dateringen af disse små herremandsborge til det urolige hundredår 1250-1350 blev fastholdt af H. Stiesdal i artiklen "Voldsted" i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder.¹¹ Stiesdal fremkom i 1979 med en stramning af denne datering, idet han nu ikke med sikkerhed turde sige, om disse herremandsborge startede før eller efter 1300.¹² Denne datering blev i 1980 understøttet af Rikke Olsen, der gør opmærksom på "at man aldrig arkæologisk har påvist, at en "gammeldags" borgbanke hørte hjemme væsentligt før 1300."¹³

Den senmiddelalderlige herregårdsplads synes i Voldstedsværket at skulle dateres til 14. årh.'s slutning og fremefter.¹⁴ Stiesdal mener derimod i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder, at de først kommer i brug sent i 15. årh.¹⁵, og i 1979 synes han kun at mene, at de er senmiddelalderlige.¹⁶ Rikke Olsen daterer dem derimod i 1980 bredt til 1400 årene.¹⁷

Som det fremgår af ovenstående, har dateringen af voldstederne ændret sig noget gennem tiden. Det vil derfor være mest formålstjenligt at prøve, om det er muligt at kontrollere de dateringer, som er fremkommet med Stiesdals og Rikke Olsens sidste artikler.

Det vigtigste kildemateriale til en sådan datering er selvfølgelig oldsagsmaterialet. Det er imidlertid meget få udgravninger, der er foretaget i Danmark, hvis man ser bort fra Hertugdømmet Slesvig. Her har der i de seneste år været gravet i Solvig, Hostrup sogn og i Nørrevolde, Arrild sogn begge Tønder amt. De gamle danske områder øst for Øresund er ikke repræsenteret i det efterfølgende, men det er fordi, det næppe vil være muligt at finde nogen dateret privatborg i disse områder.¹⁸

Når man efter disse kriterier søger efter daterede voldsteder, er resultatet pauvert. Ud af de ca. 700-800 privatborge i Danmark er kun 16 dateret gennem oldsagsmateriale. Heller ikke disse 16 dateringer er alle lige gode. De strækker sig fra den dendrokronologiske datering af Eriksvolde i Maribo amt til datering af Knupholm i Ribe amt, der stort set kun er dateret på grundlag af nogle få oldsager. Det er derfor et dateringsgrundlag af højst forskellig kvalitet, der herefter vil blive fremlagt.

Det bedst daterede voldsted er Eriksvolde i Østofte sogn Maribo amt. Her blev der i efteråret 1977 foretaget en udgravning, der indeholdt tømmer, som kunne dateres til 1343-44.¹⁹ Samme udgravning, som langt fra er nogen totaludgravning, bragte også keramik frem. Keramikken lå i et kulturlag under den sydlige del af borgen²⁰ og stammer derfor fra før borgenes opførelse. Keramikken kan dateres til midten af 14. årh.²¹ De to dateringer stemmer således godt overens, hvorfor dateringen til 1343-44 kan anses for at være korrekt. Desværre kan udgravningen ikke fortælle, hvor længe borgen har været i brug.

Næsholm, Højby sogn Holbæk amt, er også godt dateret, idet dets datering i høj grad er bygget på møntfund. Næsholm har også den fordel at være det eneste voldsted, der er totaludgravet og samtidig publiceret.²² Næsholm bliver af Vilh. la Cour dateret til at have haft en funktionstid fra ca. 1240-1340.²³ Dateringen bygger han alene på møntfundene, hvilket nok skulle give en sikker datering. Hertil skal blot bemærkes, at kun 9 af de 140 mønter er fra før 1286.²⁴

Men intet i det keramiske materiale modsiger dateringen. Den glaserede kande, som er så rigt repræsenteret i materialet fra Næsholm, dateres i udlandet til netop perioden 1250-1350,²⁵ hvilket passer med Næsholms datering.

Kærsgårds voldsted, Hundslund sogn Århus amt, er kun blevet udgravet delvist. Det undersøgte område er anlæggets borgbanke, hvorimod anlæggets curia ikke er undersøgt.²⁶ Antallet af keramikfund er derfor minimale, og det er et spørgsmål, om de er repræsentative for keramikken på ladegårdsbanken.

Men møntfundene giver i hvert fald en datering. Ældste mønt, der

blev fundet, er slået under Erik Menved. Men den overvejende part af mønterne er slået under Christoffer II.²⁷ At der ikke er fundet yngre mønter skyldes sandsynligvis, at anlægget er blevet ødelagt i 1340'erne i forbindelse med den indre uro.²⁸ Hvornår borgen er blevet bygget, som i denne forbindelse er det mest interessante, siger møntfundene meget lidt om. Men en hank fundet helt nede i nærheden af fundamenterne må kunne datere borgen el. i hvert fald opførelsen af tårnet.²⁹ Stiesdal daterer denne hank til at være fra 13.-14. årh. På Odder Museum er der registreret to hanke fra glaserede kander.³⁰ Disse hanke kan således dateres til mellem 1250-1350.³¹ Selv om to keramikanke ikke er meget at bygge en datering på, må det dog siges, at fundomstændighederne gør det forsvarligt. Banken, hvorpå tårnet på Kærsgård har stået, kan derfor næppe være opført før 1250, snarere efter. Sammen med mangelen på mønter ældre end 1286 og en klar overvægt af mønter slået af Christoffer II giver det en fornemmelse af, at anlægget næppe er mange årtier ældre end 1300.³²

Voldstedet Staksevold, Barrit sogn Vejle amt, blev udgravet i 1941-42 af Ch. Leif Vebæk.³³ Også her er det mønterne, der kan give et vist fingerpeg om opførelsestidspunktet.

Der er ikke fundet mønter, der kan dateres tidligere end 1272.³⁴ Da det drejer sig om en engelsk mønt, må man formode, at den kan have været nogle år undervejs. Den ældste danske mønt, der er blevet fundet, er en penning fra Christoffer II's regeringstid. Resten af mønterne fundet på anlægget er engelske med undtagelse af en hulpenning fra Lyneburg.³⁵

Keramikken, der blev fundet, dateres inden for 14. årh.-næppe meget før 1300 og yngre end 1400.³⁶ De kander, der er afbilledet,³⁷ falder da også ind under samme type, som er fundet ved udgravningen af Næsholm. De må altså dateres inden for samme periode som disse. Staksevold synes på det foreliggende grundlag ikke at være opført meget før 1300, måske snarere efter, idet ingen dansk mønt fra før 1300 er fundet.

Bjørnkær voldsted, Gosmer sogn Århus amt, blev i 1930 og frem til 1935 udgravet af amatørarkæologer fra Odder Museum.³⁸ Materialet er desværre ikke bearbejdet. Det er et meget atypisk sæt af keramiske fåde, skåle og tragte, som kan dateres til 1300 årene el. måske en smule senere.³⁹ Der er ikke fundet nogen mønter på Bjørnkær, så dateringen må udelukkende hvile på keramikken. Det bearbejdede fund blev fundet i en tildækket brønd og må altså kunne give en datering af, hvornår borgen er blevet ødelagt og genopbygget, idet tildækningen af brønden er sket som led i denne genopbygning.⁴⁰ Efter det foreliggende må tildækningen være sket engang ved midten af 14. årh.

eller måske snarere i slutningen af dette århundrede. Dette betyder, at første borg på østbanken kan være opført engang i første halvdel af 14. årh. At det har været en omfattende ombygning, der har fundet sted i slutningen af 14. årh., tyder den kendsgerning på, at der blev fundet bygningsrester ca. 1 m under overfladen af den vestre banke.⁴¹

Alt i alt er det svært at finde noget bevis for, at anlægget er fra før 1300.

Voldstedet ved kirken i landsbyen Smerup, Smerup sogn Præstø amt, blev udgravet i begyndelsen af 1960'erne.⁴² Anlægget er, som de fleste voldsteder, ikke totaludgravet. Men i dette tilfælde har man dog nogle mønter, som kan datere.

I alt er der fundet 15 stk. Den ældste mønt er fra Erik Klippings tid, og yngste mønt er fra nyere tid. Kun to af de 14 mønter, der kunne bestemmes, kan være fra før 1300, medens 7 stk. var fra Christoffer II's regeringstid.⁴³ Voldstedet i Smerup kan derfor næppe være anlagt før 1259, hvor den ældste mønt tidligst kan være fra, snarere senere. Men det første anlæg på stedet er i hvert fald bygget før Christoffer II's tid, idet der her har fundet en ombygning sted. En stensætning mellem castrum og curia er gravet ind i volden fra det første anlæg. I den jord, der er pakket ned omkring denne, fandtes en mønt slået under Christoffer II.⁴⁴ Det første anlæg skal således dateres før Christoffer II, men efter 1259. Det er en meget vid dateringsramme, som altså lige så godt kan betyde en datering før som efter 1300.

Egholm, Sæby sogn Københavns amt, er udgravet af Nationalmuseet i begyndelsen af 1960'erne.⁴⁵ Da dette voldsted endnu har stående bygninger, kunne der heller ikke her blive tale om en totaludgravning.

Ved udgravningen fandt man et anlæg, som man benævnte "det romanske hus og ringmur". Dateringen er således før 1300, men den hviler næsten udelukkende på stilistiske og byggetekniske træk fundet i murværket af huset.⁴⁶ Møntfund var der efter Johs. Hertz's artikel at dømme meget få af. Men hertil må tilføjes at oldsagsmaterialet fra udgravningen kun er omtalt sporadisk i artiklen. Det nævnes dog, at der under brolægningen i det romanske hus blev fundet en mønt fra midten af det 12. årh.⁴⁷ Dette fund kan ikke datere anlægget, men må dog siges at støtte, at det romanske anlæg må have en vis ælde. Samtidig siger det, at anlægget ikke er ældre end midten af det 12. årh. Men en så tidlig datering vil næppe være rigtig, idet man da vil være så langt nede i tid, at teglen først lige vil være indført i Norden, og det romanske hus er netop et teglstenshus. Snarere vil en datering 100 år efter mønten, måske endda nogle årtier længere fremme være acceptabel for Egholms datering. Men noget fast holdepunkt for

for en sådan datering haves ikke ud over de stilistiske træk i murværket.

Solvig i Hostrup sogn Tønder amt blev i 1960'erne udgravet af Johannes Hertz. Placeringen af anlægget er meget lig de jyske træborges, idet det er placeret i en eng. Men denne placering har også gjort, at der ikke er mange fund af oldsager, hvilket gør, at dateringen udelukkende kommer til at gå på naturvidenskabelige metoder. Disse antyder, at det første anlæg er blevet bygget omkring 1300. Der blev lavet 3 C-14 dateringer med følgende resultat: 1370 ± 100 , 1350 ± 100 , og en datering af et stykke genanvendt træ gav resultatet 1220 ± 100 .⁴⁸

Nørrevolde i Arrild sogn Tønder amt blev i perioden 1974-78 undersøgt. Desværre er oldsagsmaterialet ikke nævnt i H. Stiesdals artikel om Nørrevolde.⁴⁹ Heller ikke nogen nærmere datering er nævnt ud over en bemærkning om, at borgen er bygget ved midten af 1300 årene.⁵⁰ Dette bliver dog ikke nærmere dokumenteret. At anlægget skal dateres til 1350-60 er dog oplyst i kataloget over daterede motter hos Hinz.⁵¹

Voldstedet Knubholm, Torstrup sogn Ribe amt blev i 1936-37 udgravet.⁵² Her fandtes ingen mønter, men en del lertøj og sko. Lertøjet var rhinsk stentøj og dateres til 1300 årene.⁵³ Der fandtes ganske vist også uglaseret skår, som forfatteren mener er ubestemmelige.⁵⁴

Også sko fandtes heraf én snabelsko⁵⁵ - som desværre ikke hjælper til en snævrere datering, da netop denne oldsagstype dateres bredt. Til gengæld må det siges, at fund af snabelsko heller ikke taler imod en datering til 1300'årene.

Rugtved, Albæk sogn Hjørring amt, blev udgravet i forbindelse med forundersøgelserne til udgivelsen af Nationalmuseets Voldstedsværk. Men allerede før dette havde Poul Nørlund i 1939 undersøgt voldstedet.⁵⁶ Ved denne udgravning blev der kun fundet meget få oldsager, nogle uglaserede og glaserede lerkarskår, men ingen af en type, der kan dateres nærmere. Et bundskår af en rhinsk stentøjskande fra fundene⁵⁷ kan dog dateres til 14. årh.⁵⁸ Der blev ikke fundet mønter, men en fransk regnepenning fra det 14. årh. kom dog frem ved udgravningen.⁵⁹ Der er således intet, der kan modsige, at anlægget har været i brug i 14. årh., men hvornår det er anlagt er straks sværere at sige. Da der intet er fundet, der med sikkerhed kan henregnes til 13. årh., må det formodes, at anlægget ikke kan være opført mange årtier før 1300.

I Nørre Kongerslev kær, Nørre Kongerslev sogn Ålborg amt, blev der i begyndelsen af 1960'erne udgravet en borg, hvis beliggenhed slående ligner Halkær i Ålborg amt og Brokkernes borg Borringholm i Skander-

borg amt. Her blev fundet keramik, som dateres til 14. årh.⁶⁰ Ingen mønter er fundet, og ud fra artiklen i Skalk ser det ud til, at det er hele anlægget, der er udgravet.

Voldstedet Sandgravvold, Storring sogn Århus amt, blev udgravet i 1920 af Nationalmuseet. Af fundene kan man se, at der ikke er fundet mønter, men en del keramik.⁶¹ Der er desværre kun få hele stykker, der er publiceret billeder af. Det drejer sig om den såkaldte Sandgravvoldkande.⁶² Det er et bager med to ansigter på bugen, henholdsvis et mandligt og kvindeligt. Dette stykke keramik indtager en særstilling inden for europæisk middelalderkeramik.⁶³ Men fragmenter af et bager, der synes at være parallel til kanden fra Sandgravvold, er blevet fundet i Lödöse, og det er blevet dateret til slutningen af 14. årh..⁶⁴ Der er også fundet stentøj med grå og lys brungrå skarv.⁶⁵ Denne beskrivelse kunne tyde på, at det drejer sig om den tidlige stentøjstype fra første halvdel af 14. årh.⁶⁶ En egentlig datering af Sandgravvold er på det foreliggende grundlag usikker, men tyder dog i retning af tidlig 14. årh. sen 13. årh.

Borringsholm, Hvirring sogn Skanderborg amt, blev udgravet af Nationalmuseet i årene 1906-12. Desværre er materialet aldrig blevet behandlet. Den eneste datering af det i øvrigt ret store materiale af både sko, keramik og øvrige brugsgenstande, som hører en herregård til - er en ca. datering i Trap til 1300 tallet.⁶⁷

Til sidst skal her omtales to voldsteder, som har været under udgravning i de sidste år.

Karlstrup, Karlstrup sogn Københavns amt, er blevet udgravet i de sidste år af 1970'erne og begyndelsen af 80'erne. Udgravningen var ikke total, men fundene antyder dog en brugstid fra ca. 1200 til 1300 årene.⁶⁸ Der er blevet fundet mønter, men kun to stk. - en dansk fra 1220'erne og en engelsk fra nogenlunde samme tid.⁶⁹ Keramikken, der blev fundet, strækker sig i datering fra før 1200 og til midten af 14. årh.⁷⁰ men ingen af fundene kan sættes i direkte forbindelse med volden el. graven, der omgiver anlægget. Det er således umuligt at datere anlæggets anlæggelsestidspunkt. Gården kan have ligget på stedet i mange år, inden den er blevet omgivet af grave og volde.

Borgbjerg Banke, Boeslunde sogn Sorø amt, optræder i Trap som en oldtidshelligdom fra Bronzealderen, idet der i banken er fundet guldkar fra Bronzealderen i højens sider.⁷¹ Ved en prøvegravning i 1979 samt senere udgravningskampagner har man dog konstateret, at højen var et middelalderligt voldsted. En dyrekogle fra voldgravens bund blev C-14 dateret til 1335[±] 65 år. Ligeledes

blev der i voldgravens bund fundet en dolk, der tolkes som en nyredolk fra ca. 1350-1450.⁷² Disse to dateringer stemmer således overens. Anlægget er næppe fra før 1300.

Som det ses af ovenstående, er det kun få af de privatejede voldsteder, der kan dateres til slutningen af 13. årh. Kun to af anlæggene kan med sikkerhed siges at være fra før 1300, Næsholm og Egholm. Men flere af de andre har så brede dateringsrammer, at det er svært at sige på hvilken side af år 1300, de er opført. Derimod kan det siges, at typen endnu ved midten af 14. årh. bliver opført, jævnfør Eriksvolde.

Arkæologisk synes disse borge at være bygget inden for perioden sent 13. årh. og frem til midten af 14. årh., dog med en overvægt i perioden omkring år 1300.

Det skriftlige materiale til dateringen af voldsteder falder i to grupper, lovmaterialet og diplomerne.

Lovmaterialets normative karakter giver visse vanskeligheder, idet de ikke nødvendigvis viser, hvorledes tingene var. Derimod vil de altid vise, hvordan lovgiverne ønskede, at tingene skulle være. Ud fra denne betragtning vil det nok være værd at se på rigslovgivningens udsagn om private borganlæg, idet et forbud kun vil blive udstedt, når noget skal bremses, og en tilladelse vil kun blive givet, når noget førhen har været forbudt. Disse forbud el. tilladelser vil således give et indblik i, hvilke perioder borgene har eksisteret i.

Undersøgelsen af lovmaterialet vil omhandle de love, som Povl Johs. Jørgensen i sin retshistorie har rubriceret under rigslove.⁷³

Den ældst bevarede rigslov, der omtaler private borge, er det lovkompleks, der går under betegnelsen den Abel-Christofferske forordning.⁷⁴ Dette lovkompleks er flere tekster. Den ældste tekst, Kong Abels forordning, menes at være fremkommet i marts 1251, medens Christoffers I's forordning ikke kan dateres nærmere inden for denne konges regeringstid.⁷⁵

Private borge nævnes ikke; men i Abels forordning § 16 siges:

"Nullus cogatur in tempore sementis uel messis
ad municiones uel fossas faciendas militibus neque
regi, nisi urgens necessitas//compellit."⁷⁶

I Christoffer I's forordning lyder samme § sådan:

"Nullus cogatur ad munitiōnem uel fossatas
faciendas militi uel exactori tempore aliquo
neque regi tempore sementis et messis, nisi
urgens necessitas compellat."⁷⁷

Hermed er der udstedt et totalforbud mod, at riddere og kongens ombudsmænd må bruge bønderne til at bygge borge, medens kongen selv stadig må, blot uden for så-og høsttid.

Privates ret til borgbygning er dog ikke med denne paragraf blevet forbudt, men er nok blevet hæmmet. Det mest interessante er dog, at når der bliver udstedt et forbud mod brugen af bønder⁷⁸ til befæstningsarbejde, så er det, fordi herremændene forud for forbudet må have brugt dem til befæstningsarbejde. Hvor lang tid forud og til hvilken type borganlæg er det umuligt at sige; men noget tyder på, at herremændene allerede ved midten af 13. år. har befæstede steder.

Denne indskrænkning i riddernes befæstningsret strider dog mod Aksel E. Christensens opfattelse af den Abel-Christofferske forordning, idet han opfatter den således, at det er kongemagten, der bliver svækket ved denne lovgivning,⁷⁹ Medens det i afsnittet om bøndernes brug til borgbygning ser ud til, at også aristokratiet afgiver en ret.⁸⁰

Selv om den Abel-Christofferske forordning kan fortolkes som et forbud mod private borge, synes den dog ikke helt at have fungeret sådan. Dog skal det nævnes, at aristokratiet i 1326, da kongemagten virkelig er svækket, får indsat en paragraf i Valdemar III's håndfæstning, der giver riddere og væbnere ret til frit at opføre huse af træ el. sten på egne gårde.⁸¹ Denne paragraf kan tolkes som en ophævelse af et byggeforbud.

Men der er ellers ikke i det bevarede materiale noget, der antyder et byggeforbud.⁸² Et sådant forbud kan dog være blevet udstedt, men bortkommet, eller simpelt hen aldrig udstedt, men blot håndhævet af kongemagten.

Et egentligt byggeforbud fremkom først med Margrethes forordning af 1396,⁸³ hvori det siges:

"Item effter thy at ther er vmades liden rætt
skeett aff fæsther, som nw ære bygde tha
forbywde vy nw nogen fleræ fæsther eller barf-
fredh ey at bygges, ..."⁸⁴

Der er således kun tale om, at nyanlæg af borge er forbudt, og de allerede anlagte kunne således fungere videre.

Dette forbud bliver først ophævet ved kong Hanses håndfæstning, hvor aristokratiet får fastslået, at kongen:

"...ingen mach haffue forhindre eller formene
nagre gode men andelige eller werdzlige i
noget rige atbeste (at befæste) og bygge sine
garde them og riget till nytte oc gaffn".⁸⁵

Det ser således ud til, at rigslovgivningen allerede ved midten af 13. årh. forsøger at dæmme op for private befæstninger, hvilket tyder på, at private befæstninger allerede har eksisteret på dette tidspunkt. Hvorvidt der er blevet bygget borge i perioden fra midten af 13. årh. og frem til 1326 kan det skriftlige materiale intet fortælle, idet bemærkningerne i Valdemar III's håndfæstning godt kan tolkes, som om

kongemagten kun har forsøgt at forhindre borgbygning, og at aristokratiet, nu de havde chancen, blot ville fastslå, at de havde ret til at bygge borge.

Om Margrethes byggeforbud fra 1396 er blevet overholdt er et åbent spørgsmål. Hvis de såkaldte herregårdspladser skal dateres til begyndelsen af 15. årh., er byggeforbudet ikke blevet overholdt; eller også er herregårdspladserne ikke blevet betragtet som borge.

Lovmaterialet kan således give en antydning af, at bygningen af private borge må have fundet sted før midten af 13. årh., men ikke hvor længe før. Det antyder også, at der ikke har været bygget borge i perioden 1396-1483. En sikker datering kan lov materialet imidlertid ikke give; men der er til gengæld heller ikke intet i lovene, der taler imod den arkæologiske datering.

Det andet sæt af skriftlige kilder-brevmaterialet-har i nogen grad været brugt til at datere voldstederne med.

Vilh. la Cour argumenterede i 1963 for, at diplom materialet kunne bruges til at datere med.⁸⁶ Han havde netop af denne grund ønsket, at det skriftlige materiale kom med, da man skulle publicere voldstederne i Thisted og Hjørring amter.⁸⁷ Her lagde han vægt på, at det han kaldte en kombineret arkæologisk-historisk undersøgelse kunne datere voldstederne. Han mente, at en gennemgang af de skriftlige kilder direkte el. indirekte kunne påvirke opfattelsen af det arkæologiske materiale og hermed dateringen af anlæggene.⁸⁸

Men hvad la Cour også selv var klar over er, at den kendsgerning, at en gård er nævnt, eller at man kan finde en ejer til en gård, som er befastet, ikke nødvendigvis betyder, at den på brevets tidspunkt er befastet.

At la Cour brugte denne metode kan man let eftervise ved at gennemgå dateringerne fra Voldstedsværket om Thisted og Hjørring amter.⁸⁹

Ved at bruge denne metode kommer man til sidestille diplom materialet og det arkæologiske materiale. Dette er ikke en entydig brugbar metode, idet man ikke kan gå ud fra, at gårde, der nævnes, er befastet, medmindre der bruges ord som castrum, faste hus, faste gård el. blot hus i forbindelse med navnet. Disse ord er de middelalderlige betegnelser for borganlæg.

Det er således ad den vej muligt at datere det nordsjællandske Langesøhus, som første gang nævnes i 1274;⁹⁰ det må altså være fra før dette tidspunkt.

En anden metode, hvor det skriftlige materiale kan give en datering af en borgs anlæggelsestidspunkt, er en omfattende undersøgelse af den bebyggelse, hvori borgen indgår. Metoden kræver dog et kildemateriale, som sjældent findes.

Erik Ulsig har ved hjælp af denne metode kunnet godtgøre, at Bjørnholm-nu Høgholm-Tirstrup sogn Randers amt-må være opført efter 1336, men før 1342.⁹¹

Disse to eksempler er dog nærmere undtagelsen end regelen. Det skriftlige kildemateriale ret tilfældige overlevering gør, at det kun er i et fåtal af tilfælde, det er muligt at få et sådant overblik.

At man skal være forsigtig med at datere ud fra det skriftlige materiale, kan Eriksvolde i Maribo amt tjene som eksempel på.

Vilh. la Cour daterede i 1972 Eriksvolde til at stamme fra 12. årh. Dette gjorde han udelukkende ud fra den betragtning, at jordvirker af denne type måtte stamme fra tidlig middelalder, og samtidig ville han gøre den til et kongeligt anlæg ud fra navnet. En undersøgelse ud fra områdets historie sagde da også, at der i 12. årh. havde været en præfekt på Lolland, som hed Erik, heraf navnet.⁹² Denne arkæologisk-historiske undersøgelse sagde altså 12. årh., men en dendrokronologisk undersøgelse i 1979 af træ fra anlægget daterer dette til midten af 14. årh.⁹³

Brugeligheden af skriftlige kilder til at bestemme anlæggelsestidspunktet for en privatborg er altså, som det er fremgået af ovenstående, stærkt begrænset. Dipolmmaterialet vil derfor ikke blive brugt til at datere borgene med.

Efter denne gennemgang af materialet kan det siges, at intet taler imod den datering, som la Cour og Stiesdal kom frem til i Voldstedsværket. De voldsteder, der kan dateres arkæologisk, er ganske vist ikke mange årtier ældre end 1300, men lovmaterialet antyder, at privates borgbygning allerede har foregået ved midten af 13. årh. Vi kender dog ikke omfanget af dette el. arten af disse befæstede steder. Men en dateringsramme fra 1250 og frem til i hvert fald 1350 er ikke urimelig efter det foreliggende.

Herimod må det siges at vi ikke ved noget om dateringen på de voldsteder af den type, der hedder den senmiddelalderlige herregårdsplads. Endnu er der ikke udgravet et anlæg af denne type, og heller ikke gennem det skriftlige materiale kan man få nogen sikker fornemmelse af, hvor i tid de forekommer. Deres datering til 15. årh., hvad enten man vil lægge dem tidligt el. sent i dette årh., bygger alene på en fornemmelse af, at de er forløberne for de store herregårdsanlæg i det 16. årh.

Enkeltmandsborge hvorfor?

Hvis man ser på antallet af danske enkeltmandsborge-næsten 800 ialt-bliver spørgsmålet: Hvorfor blev de bygget?

Da de to typer af enkeltmandsborge er kronologisk adskilte, er der to perioder, der skal inddrages. Dog er det således, at hvis man ser på antallet af de to typer, er det castrum-curia typen, der er i overtal.¹ Enkeltmandsborgenes virkelige storhedstid i Danmark er derfor den periode, hvor castrum-curia typen og de jyske træborge blev bygget.

Enkelte privatpersoner har dog før denne periode befæstet sig. Men disse borge har en anden karakter end de borge, der begyndte at fremkomme efter 1250.

Det drejer sig om Kalundborg, Bastruptårnet og Pederstrup. Kalundborg er blevet anlagt som fast borg af Esbern Snare o. 1170.² Bastruptårnet ser ud til at være ejet af en Ebbe i begyndelsen af 12. årh.³ Han er muligvis identisk med Skjalm Hvides søn, Ebbe Skjalmsen, i hvert fald udsteder hans tipoldebarn Cecilie et brev i 1274, dateret på Langesøhus, som ligger i samme sogn.⁴ Pedersborg er grundlagt af Peder Torstensen, der var gift med Cecilie, datter af Skjalm Hvide.⁵

Selv om disse borge er bygget af verdslige stormænd, er det nok et spørgsmål, om de kan kaldes enkeltmandsborge. Alle tre er opført af grene af Hvideslægten. Denne slægts interesser i 12. årh. har nok i høj grad været sammenfaldende med kongemagtens. Tankevækkende er det da også, at det er stormænd af Hvideslægten, der ser ud til at være de eneste stormænd, der har haft økonomisk magt til at bygge sig borge.

For at udløse at herremandsklassens bredere lag - altså også de slægter og personer der ikke har haft helt så nær tilknytning til kongemagten som Hvideslægten - begynder at bygge borge og nu borge så små, at de kun kan have været til personlig beskyttelse, må der have været nogle meget bastante faktorer.

Desværre har kun en enkelt forfatter beskæftiget sig direkte med problemet. Rikke Olsen har i en lille artikel i Skalk taget problemet op. Heri mener hun, at grunden til adelens borgbyggeri er politisk, idet hun skriver: "Det politiske spil på højeste plan krævede stillingtagen langt ned i rangklasserne. I kraft af familieforhold og anden tilknytning stod de fleste stormænd på én eller anden side, og det behøvede ikke at være den samme som naboens. Både for at sikre sig og for at holde kontrollen over sit område havde hver eneste stormand garderet sig med en borg."⁶

Rikke Olsen kobler således den politiske uro i de ca. 150 år fra Valdemar II's død i 1241 til Valdemar Atterdags død i 1376 sammen med borgbyggeriet. Denne uro kan i hvert fald kun vedkomme castrum-curia typen, der da også er den mest borgagtige type. Men for herregårdspladserne gælder denne forklaring ikke.

At castrum-curia typens byggeperiode er en meget urolig periode er sikkert. Det er da også med bagtanke i samfundets feudale opløsning, at A.E. Christensen har henført borgenes byggeperiode til denne periode. Helt eksplicit giver han da udtryk for, at han ser adelens små borge som monumenter over den fremvoksende herremandsstand.⁷ Det er da også netop i perioden efter 1241, at herremandsstanden begynder at udvide sine privilegier, som ved midten af 14. årh. ikke kun omfatter den jord, de selv driver for egen regning, men også den del af deres jord, som de har bortfæstet.⁸ At denne bevægelse har øget den enkelte herremands økonomiske muligheder er sikkert, men også det økonomiske udbytte af jordejendommene synes i denne periode at have været større end senere.⁹

Herremandsstanden har således haft både den økonomiske formåen og også det incitament, som uroen i landet giver til at bygge borge. Det danske samfunds feudalisering i perioden synes også at have spillet en rolle. De to ting falder i hvert fald sammen; men også i udlandet findes en sådan borgbygning sammen med en feudalisering af samfundet. I Danmark kommer både feudaliseringen og borgbyggeriet blot senere end i det øvrige Europa.¹⁰

Herregårdspladsernes byggeperiode var ikke præget af samme indre uro, som gjorde sig gældende i castrum-curia typens byggeperiode. Her er ganske vist en vis politisk uro, der o. midten af årh. giver sig udslag i afsættelsen af Erik af Pommern og et bondeoprør i 1441. Men oprøret mod Erik af Pommern har ikke samme karakter, som oprørene mod kongemagten i 14. årh. havde, idet det nu var kongens råder, der afsatte ham, hvilket bragte den centraliserede kongemagt til fald; medens oprøret i sidste halvdel af 14. årh. havde karakter af et oprør mod en fremvoksende centralisering af kongemagten under Valdemar Atterdag.¹¹

Bondeoprørene og dermed den voldelige uro, der fulgte med dem, kom og gik i løbet af en kun treårig periode 1439-41,¹² hvilket muligvis ikke var nok til at skabe en befæstningskampagne - heller ikke selv om det jyske oprør i 1441 tog både kongelige borge og herregårde med sig i købet.¹³ Samtidig med dette fik den politiske aktive del af adelen næsten monopol på forlening af Danmarks slotte.¹⁴ De havde derfor intet incitament til selv at bygge borge, når de sad inde med kronens slotte.

Dette er måske forklaringen på, at de senmiddelalderlige herregårdspladser nærmest mangler fortifikatoriske elementer.